

Koldingbogen

ÅRSTAL:	2006
FORFATTER:	Flemming Kaul
TITEL:	Stenen fra Sønder Bjert – en historie om en moderne helleristning.
KORT RESUME:	En natursten, mantroede var en helleristning.

STENEN FRA SØNDER BJERT – EN HISTORIE OM EN MODERNE HELLERISTNING

AF FLEMMING KAUL

I 1938 blev der fundet en mærkelig sten med et indhugget billede i et stengærde ved Sønder Bjert. Fundet blev straks anmeldt til Museet på Koldinghus. Museumsfolk knyttet til Koldinghus besigtigede stenen. Der var tale om et spændende skibsbillede fra bronzealderen, mente man. Nationalmuseets arkæologer blev inddraget. Selvom der i papirer og avisartikler fra dengang kan anes lidt usikkerhed, så blev alle snart enige om, at man stod overfor en ægte helleristning fra bronzealderen. En enkelt kritisk røst betvivlede dog ægtheden, nemlig Nationalmuseets bronzealder-ekspert, H. C. Broholm. Men Johannes Brøndsted og P. V. Glob, også fra Nationalmuseet, anså stenen for ægte. Siden har P. V. Glob i sit store værk om Danmarks helleristninger fra 1969 argumenteret for stenens ægthed. Derefter har stenen fra Sønder Bjert stået blandt de vigtigste af Jyllands helleristningssten. Imidlertid kan der i høj grad rejses tvivl om billedets ægthed som noget skabt i bronzealderen. Ja, jeg vil gå så langt som at sige, at dette billede med fuld sikkerhed kan betragtes som indhugget i vor tid, langt fra bronzealderen. Nedenfor vil stenen fra Sønder Bjert komme under behandling, og der vil ses nærmere på enkelte moderne eller "uægte" helleristninger.

Netop i disse år er helleristninger i fokus. Bevillinger fra Nationalmuseet, Statens Hu-

manistiske Forskningsråd og EU-projektet RANE (Rock Art in Northern Europe) har gjort det muligt systematisk og ensartet at nyregistrere og dokumentere landets helleristningsfelter og helleristningssten med skibsbilleder. Forskningsprojektet kaldes "*Bronzealderens Skibe på Sten*". Det var jo netop i bronzealderen (1700-500 f.Kr.), at billeder i store dele af Norden blev indhugget i klipper og sten, hvor skibet var det vigtigste af figurmotiverne. I P.V. Glob's værk om Danmarks helleristninger er alle de helleristninger, som man kendte i 1969, gennemgået. Men mange er kommet til siden. Især på Bornholm er antallet af kendte helleristninger på det sidste steget dramatisk. Det har været et spændende arbejde at få lejlighed til at undersøge de mange nyfundne stenbilleder. Til arbejdet hører også at undersøge og dokumentere de gammelkendte ristninger. Hist og her kan ændringer og rettelser foretages, og vi kan være så heldige at finde hidtil oversete ristninger. Det var f.eks. tilfældet i 2001, hvor der fandtes en feltedel på det store bornholmske helleristningsfelt Madsebakke med et skibsbillede, et fodspor og nogle skåltegn. Der er således på det seneste kommet mange fine helleristningsbilleder til. Imidlertid har vort arbejde med en nøjere undersøgelse af samtlige af Danmarks helleristninger også medført, at et

par ristninger er blevet strøget fra listen over bronzealderens ristninger. De må regnes for at være moderne – man kunne tale om forfalskninger.

Ved arbejdet med at undersøge landets helleristningssten kom turen i oktober 2002 til stenen fra Sønder Bjert. Ved projektet “Bronzealderens Skibe på Sten” arbejder altid mindst to arkæologer sammen, og hver beskrivelse, gennemgang eller afgørelse sker i et nært samarbejde mellem undertegnede og Gerhard Milstreu fra Tanums Hällristningsmuseum i Bohuslän. Det er vigtigt, at det ikke kun er én person, som arbejder alene. Der skal altid være to eller flere til at afgøre tingene, til “at holde hinanden i ørerne”, så man ej ryger ud ad tangenten i ønsketænkning. Og som det vil fremgå af nedenstående, må det være ønsketænkning, der har medført, at stenen fra Sønder Bjert i så mange år har været regnet for en helleristning fra bronzealderen.

STENEN FRA SØNDER BJERT

Stenen fra Sønder Bjert blev fundet i 1938, da et stendige blev nedrevet. En tillidsmand knyttet til Museet på Koldinghus blev hidkaldt. Også Nationalmuseets arkæologer blev inddraget og besigtigede det nye fund. Man blev hurtigt enige om, at det var et sjældent skibsbillede fra oldtiden. Stenen blev bragt til slotsgården på Koldinghus, hvor den har stået lige siden. Stenen selv er 0,86 m lang, 0,65 m høj og 0,3 m tyk. Den jævne flade dækkes næsten helt af skibsbilledet, der er 0,68 m langt. Skibet har en køllinje og en rælingslinje, og noget, der ligner en højt rejst køl eller stævnsplads (Fig. 1). Det domineres af 7 temmelig høje, lod-

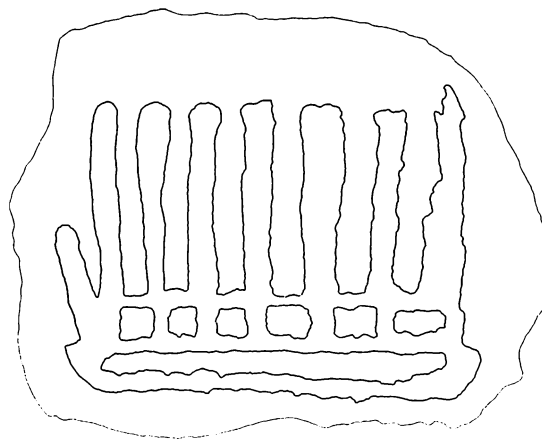

Fig. 1. Stregtegning af motivet på stenen fra Sønder Bjert. Efter Glob 1969.

rette linjer, der regnes for streger, som markerer mandskabet – mandskabsstreger.

P. V. Glob betegner motivet på stenen fra Sønder Bjert som “et skibsbillede af usædvanlig form”. Det kan man roligt sige. Selve skibets form virker mærkeligt og ganske afvigende i forhold til bronzealderens skibsbilleder. Mandskabsstregerne er alt for høje og brede i forhold til skibsskroget. Ved venstre stævn synes der at være tale om en rejst kølforlængelse, men den går lidt ud og så tilbage til skroget på en måde, der virker fremmed for bronzealderens skibsbilleder. Også udformningen af højre afslutning af skibet virker rodet eller “usikkert” udformet, om der skulle være tale om et bronzealders skibsbillede (Fig. 2). Blandt Nordens tusindvis af skibsbilleder fra bronzealderen ses der imidlertid en ganske stor variation, og skibets afvigende eller besynderlige udseende kan i sig selv ikke udgøre det helt afgørende argument i forhold til stenens ægthed.

Fig. 2. Helleristningsstenen fra Sønder Bjert.
Foto F. Kaul.

Men når vi sammenholder skibets afvigende form med de iagttagelser, som kan gøres omkring hugteknikken, så bliver tvivlen mindre. Furerne, der danner skibsbilledet, er i forhold til, hvad vi ellers møder på helleristninger, forholdsvis lave og brede. Furens bund er påfaldende flad. Yderligere problematisk er det, at furenes overgang til den ubehuggede flade står for klart og kantet. Behugningens overgang til stenens flade er ikke jævn, således som det gerne ses ved bronzealderens ristninger, hvor der synes anvendt en knusesten, som netop kunne frembringe relativt jævne overgange mellem det behuggede og det ikke behuggede. Kanterne fremstår desuden ikke som jævne linjer, men har et "flosset" eller temmelig uregelmæssigt forløb. Når vi ser på de enkelte hugspor og selve hugningens karakter, da fremstår afvigelserne fra bronzealderens teknik yderligere markant. Der er nemlig *ikke* tale om, således som Glob angiver, at skibsbilledet er groft prikbugget. Derimod frem-

står de enkelte hugspor som langagtige, 2-4 cm lange fordybninger i stenen. Sådanne spor afslører, at der ikke er tale om en prikbugning med en knusesten, men derimod om indhugninger med en stenhuggermejsel (af jern) eller et instrument (hammerlignende) med en æg og ikke et instrument med en afrundet eller spids afslutning, hvor det enkelte hug falder. Ikke alene er de enkelte hugspor langagtige, de er også grupperet på en særlig måde, idet de i den enkelte fure ligger let vinkelret på hinanden. På denne måde fremstår hver enkelt fure som en række aflange hugspor, der danner et "sildebensmønster" (Fig. 3). Den tydeligvis vinklede øvre afslutning af "mandskabsstregen" længst til venstre er værd at bemærke, dannet af skrå eller vinklede hug. Sådanne skarptskårne, vinklede kanter eller afslutninger af indhuggede furer kendes næppe fra bronzealderen.

En sådan teknik og gruppering af huggene er aldrig påvist ved en sikker bronzealderristning. Derimod er et sådant billede velkendt ved behugning af sten fra nyere tid. Der kan især peges på ophugninger af møllesten, hvor man ofte ser et tilsvarende mønster af hugspor i et "sildebens-arrangement". Når en møllestens flader skulle hugges eller genophugges – eller "opbiles" som man sagde – så valgtes netop dette vinklede mønster, hvorved stenen kunne "få fat i" og male kornene, og melet kunne glide ud. Lignende mønstre i behugning af sten eller stenflader ses også på f.eks. dørtrinssten. Den, der skriver disse linjer, mener, at udhugningen af skibsbilledet på stenen fra Sønder Bjert er udført af en stenhugger, der evt. arbejdede med tilhugning af møllesten, eller evt. af en

Fig. 3. Detalje af stenen fra Sønder Bjert. Man ser, at mandskabsstregerne er skabt af aflange hug, der nærmest danner et sildebensmønster. Foto F. Kaul.

dygtig møllersvend, der var vant til at opbille møllesten. Formentlig er der brugt en stenhuggermejsel, hvor man med venstre hånd om mejslen kunne ændre vinklen. Der var i 30'erne, da stenen fandtes, stadig en levende tradition for ophugning eller opbilning af møllesten, selvom møllesten af beton var ved at vinde indpas.

Da stenen fra Sønder Bjert blev fundet, virkede (og virker i dag) indhugningerne tydelige og friske. Næsten hvert enkelt hugspor lader sig tydeligt erkende, og den omgivende overflade er glat og jævn, således som en sten må forventes at fremtræde, når den har ligget åbent for vind og vejr. Såfremt stenen med dens ristning i længere tid havde

ligget eksponeret til vejrliget, da ville man havde forventet en tilsvarende "udglatning" af hugsporene; men de står helt friske. Glob var godt klar over, at der var problemer omkring hugningernes friske fremtræden, og hans kollega, H. C. Broholm havde endda i 1944 i værket om Danmarks Bronzealder skrevet følgende: "Flygtigt minder denne Figur om et Fragment af et Skib med Mandskabsstregger, men det er næppe rigtigt at tyde den som en Skibsfigur..... og jeg nærer nogen Tvivl om Ristningens Ægthed." I sit værk om Danmarks helleristninger skriver Glob, at grunden til at ristningerne ser lidt for friske ud, er at man vaskede stenen i saltsyre: "Af hensyn til fotografiering blev den straks skuret ren med en børste og derefter vasket i saltsyre, så den derved kom til at se ganske nyhugget ud. Dette har utvivlsomt været medvirkende til, at dens ægthed er bragt i tvivl." – Jeg kan godt forstå, at saltsyren kan have gjort stenen ren og givet overfladen et frisk udseende; men hvis saltsyren virkelig skulle have angrebet stenen, så skulle man da tro, at hugningerne ville fremstå mere udviskede. – Ja, syrens indvirkning ville vel snarere have fået indhugningerne til at se ældre eller mere forvitret ud end nytilhuggede. Et argument for stenens ægthed kommer nærmest til at ligne et modargument. Ifølge en artikel i Kolding Folkeblad den 11. juni 1938 er det åbenbart ikke kun saltsyren, der har fået stenen til at se frisk ud. Her kan vi læse, at Johannes Brøndsted fra Nationalmuseet har sagt, at denne sten er af en særlig slags blå granit, som mos og lav ikke kan vokse på, og at dette forklarer, at de indhuggede tegn står så tydeligt.

En helleristning fra bronzealderen kan sagtens fremstå helt nytilhugget, enten hvis

der er tale om en særlig hård stenart, eller hvis stenen har ligget dækket af jord i årtusinder. Teoretisk set kan stenen fra Sønder Bjert have ligget dækket af jord i en bronzealderhøj, indtil den dag den blev flyttet til stengærddet med billedsiden indad. Det er der egentlig ikke noget påfaldende i. Det mærkelige er, hvorledes både Glob og Brøndsted finder ejendommelige argumenter for stenens ægthed. De synes begge at have bevæget sig ud i ønsketænkning. – Og hvem vil ikke gerne være med til at finde og publicere en betydningsfuld helleristningssten? Det gælder også professionelle fagfolk.

Hovedsagen er, at billedet på stenen fra Sønder Bjert ud fra hugteknikken ikke kan være fra bronzealderen, idet det efter alt at dømme er lavet med en stenhuggermejsel af jern. Videre indicier i denne retning, men ikke i sig selv helt afgørende forhold, er skibsbilledets helt atypiske form og hugningernes friskhed. Alt peger i samme retning: vi står over for en moderne ristning.

Når det således kan sandsynliggøres, at billedet på den behandlede sten er en stenhuggers, en møllersvends eller en anden kyndig håndværkers værk fra vor tid, så rejser spørgsmålet sig, hvordan stenen er endt i stengærddet i Sønder Bjert? Hvem har hugget billedet? – Hvorfor blev det hugget? – Er det en spøgefugls værk, eller hvad? Måske kan breve og papirer på Nationalmuseet hjælpe os.

Den 11. april 1938 havde proprietær Lind fra Sønder Bjert gjort bestyrelsen for Museet på Koldinghus bekendt med fundet af stenen med huggede figurer. Dagen efter besøgte guldsmed Holger Kyster, øjenlæge Johs. Kjølbye og proprietær Lind stedet. Samme

dag sendte Holger Kyster et brev til Nationalmuseet om fundet, ledsaget af en tegning og beskrivelse af stenen ved Johs. Kjølbye (Fig. 4). Hurtigt var man åbenbart blevet enige om, at der var tale om et skibsbillede. Vi kan i brevet læse: "Dr. Kjølbye tog en Skitze af Indhugningen, som er ret flad og bred i Linierne, og vi kan ikke få andet ud af det end det maa være et Skib." I samme brev spørger man, om der kunne komme en arkæolog og bese fundet. Det skete i juni, hvor selveste lederen af Oldtidsafdelingen på Nationalmuseet, Johannes Brøndsted, besøgte Museet på Koldinghus, hvor stenen nu var blevet opstillet i slotsgården. En artikel i Kolding Folkeblad fra den 11. juni 1938 beretter herom. Det fremgår af artiklen, at stenen er fundet under vejarbejde hos proprietær Nis Bramsen, og at den blev overladt som gave til Museet på Koldinghus. Johannes Brønd-

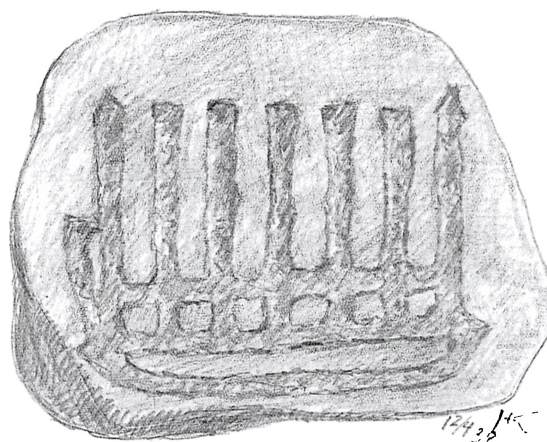

Fig. 4. Tegning af stenen fra Sønder Bjert, udført af øjenlæge Johs. Kjølbye. Tegningen findes på Nationalmuseets topografiske arkiv, Danmarks Oldtid.

sted regnede stenen for en ægte helleristningssten. P. V. Glob undersøgte senere stenen, og han har, som nævnt ovenfor, i sit værk fra 1969, fastholdt, at der måtte være tale om et sjældent skibsbillede fra bronzealderen.

Selvom alt således i 1938 synes at være på plads, så har Nationalmuseet åbenbart rykket for nærmere oplysninger omkring fundet. De oplysninger kommer først med et brev den 16. august 1945 fra Sigvard Skov på Museet på Koldinghus. Her kan vi læse følgende: *“Stenen blev fundet i 1938 af proprietær Nis Bramsen, Sdr. Bjært. Den sad i et stendige ved hans gaard ud mod gaden gennem Bjært by, hvor stendiget dannede den indvendige side af en aaben grøft. Da gaden nævnte aar blev reguleret og grøften rørlagt, blev stendiget fjernet, og Bramsen havde ved den lejlighed bedt arbejderne om at være opmærksomme, hvis de skulde finde noget bemærkelsesværdigt. Bramsen bemærker, at han havde været opmærksom på denne sten, men det var først, da den blev brækket løs, at ristningen kom for dagens lys, da denne side vendte indad. Bramsen bad da museets repræsentant, proprietær Lind, om at se på stenen, og han lod meddelelse gå videre til guldsmed Kyster, som tog stenen i øjesyn, hvorefter den blev kørt til museet.”*

Når det nu anses for givet, at billedet på stenen er moderne, så er det lidt interessant at læse denne indberetning om, hvad Nis Bramsen har fortalt, netop i dette lys. Nis Bramsen har åbenbart bedt arbejderne om at være særlig opmærksomme på denne sten. Hvorfor det? – tør man vel spørge. Vidste han, at der gemte sig noget på dens bagside? Var det smartest, hvis det var arbejderne, der fandt ristningen? Vi har ikke flere oplysning-

ger, men påfaldende er Nis Bramsens “forhåndsinteresse” for stenen. Den ærede læser, må selv ud fra teksten i dette brev træffe sin afgørelse. Måske har der været andre på spil – måske mente Nis Bramsen, at stenens farve var interessant, måske var det Nis Bramsen, der selv var offer for en spøgefugl? Vi ved det ikke!

Uanset hvem der måtte have fremstillet denne “helleristning”, bør vi ikke betragte dette som den store forfalskning eller som udtryk for en slem “kriminell” handling. Der var på ingen måde tale om et ønske om økonomisk vinding, idet stenen straks blev foræret til Museet på Koldinghus. Den, der skriver disse linjer, anser det for mest sandsynligt, at vi står over for en lille spøg, der efterhånden voksede sig for stor, fordi både de kulturhistorisk interesserede tilknyttet Koldinghus og de professionelle arkæologer på Nationalmuseet rev hinanden med i ønsketænkning. Ingen kunne afsløre historien, for da ville alle tabe ansigt, hele vejen igennem geledderne fra proprietæren over lægen til Nationalmuseets direktør.

Her kan det være på sin plads at påpege, at den, som har hugget i stenen fra Sønder Bjert, slet ikke behøver at have tænkt på et skib. Prøv at vende “skibsbilledet” på hovedet, og glem alt om bronzealderens skibsbilleder. – Hvad ligner billedet så allermest? – et græsk eller romersk tempel med søjler. Og det er måske det, som vor ukendte spøgefugl har tænkt på, da billedet blev lavet. Ja, det behøver ikke engang at være et fjernt tempel, som har givet inspiration, men derimod en bygning i Østjylland. En bygning i mere eller mindre klassicistisk stil med en facade med søjler og evt. en etage over søjlerne med

vinduer kunne være forbilledet. Et problem er måske den yderste søjle, der er afbrudt (det som antages at være "skibets" stævn). Men når vi ser på stenen, så bliver det klart, hvorfor netop denne søjle er afbrudt. Stenhuggeren ville med videre hugning komme for tæt på kanten, hvor stenen er tynd, med risiko for at dens hjørne knækkede af.

Måske skal vi forestille os et hændelsesforløb, hvor en spøgefulg har lavet et billede af en bygning med søjler – og hvem gættede først, hvad det var? – Men spøgen blev hurtigt ændret til alvor, da det hele blev vendt på hovedet, og søjlebygningen blev forstået som et skib, først på lokalt plan, så på nationalt plan. Hvis dette scenario holder stik, så kan der ikke være tale om et forfalsket skibsbillede fra bronzealderen. Det er i så fald blot i museumsfolkenes hoveder, at skibsbilledet er skabt. En spøg blev gjort for stor, og den ændrede sig pludselig i en uforudset retning. Men vi får nok aldrig den helt korrekte historie vristet ud af stenen fra Sønder Bjert.

ANDRE "UÆGTE" BRONZEALDESKIBE

Helleristningen fra Sønder Bjert er ikke den eneste danske sten med et skibsbillede, hvis ægthed kan betvivles. Ved det nye helleristningsprojekt undersøgte en sten med et skibsbillede, der i 1955 fandtes i muren i en ældre bygning i Fruestræde i Svendborg. Det forhold at stenen fandtes i en ældre bygning 150-200 år gammel, kunne opfattes som et godt indicium for ristningens ælde. Stenen fra Fruestræde optræder i Globs værk om de danske helleristninger som ægte. Men skibsbilledets noget ubehjælpelige udformning og den meget tynde linje, hvormed det er

indhugget eller ridset, minder om brugen af et moderne jernværktøj (Fig. 5). Efter alt at dømmes er der tale om en ristning udført i nyere tid. Vi kan dog ikke være helt så sikre i denne bedømmelse, som ved stenen fra Sønder Bjert; men der er mange detaljer, der taler for, at den ikke kan være "ægte". Også her skal vi være forsigtige med at bruge ordet forfalskning, for vi kender ikke motiverne til, hvorfor denne skibsristning blev skabt.

Rundt omkring i landet findes der sten med ristninger, bl.a. af skibe, som må være moderne. Men vi kan ikke her tale om bevidst udførte forfalskninger. Dette gælder en sten med et skibsbillede, som ligger på stranden ved Høve i Odsherred. Næsten hvert år modtager Nationalmuseet eller Odsherreds Museums henvender fra folk, der håber at de har fundet en helleristning. Men vi må hver gang skuffe folk. Skibet er nemlig indhugget af en spejdetrop for nogle år si-

Fig. 5. Sten fra Fruestræde i Svendborg med et skibsbillede, der formodentlig er moderne. Foto Kaul & Milstreu.

Fig. 6. Moderne helleristning fra Heltborg i Thy. Foto Kaul & Milstreu.

den, og på stenen er der stadig spor efter spejdertroppens logo. Der er altså en signatur, som angiver, at man ikke havde tænkt sig at lave en virkelig forfalskning. For få år siden fandtes en sten med et skibsbillede, en strålende sol, en menneskefigur, en dyrefigur og en ubestemmelig figur i en lille skov ved Heltborg i Thy (Fig. 6). Skibet er af en kantet form fremmed for bronzealderens ristninger, og der er tale om en smal streg som ved Fruestræde. I det hele taget virker billedet så ubehjælpsomt, at der ikke kan være tale om en forfalskning i snæver forstand, men blot om noget, som er lavet for sjov eller tidsfordriv. Selvom nogle af disse moderne helleristninger kan være lette at kende for fagmanden, så skal der bestemt ikke her opfordres til at gå ud og forsøge selv. Så slipper museumsfolkene for at spille tid med at skuffe en glad finder.

NOGLE RIGTIGE, SIKRE BRONZEALDERSKIBE

Men, kære læser, fortvivl ej – alt er ikke kun moderne skibsbilleder, fjernt for bronzealderen. Ikke langt fra Kolding kan man se en rigtig, fin helleristningssten med skibsbilleder. På Middelfart Museum, i museets bygning Henner Frisers Hus i Brogade 8 findes en sten med tre skibsbilleder, der kan dateres til yngre bronzealder, 1100-500 f.Kr. Den blev fundet i 1939 ved Billehave ikke langt fra Middelfart. Her er der ingen tvivl om ægtheden. Tre skibe med mandskabsstreger er indhugget i en typisk bronzealders teknik (Fig. 7). Stenen fra Billehave er den eneste sikre helleristning med skibsbilleder på Fyn.

Jylland kan byde på nogle enkelte sikre helleristningssten med skibsbilleder fra bronzealderen. Antallet er dog ikke stort, og de stammer fra det nordlige Jylland. Fra

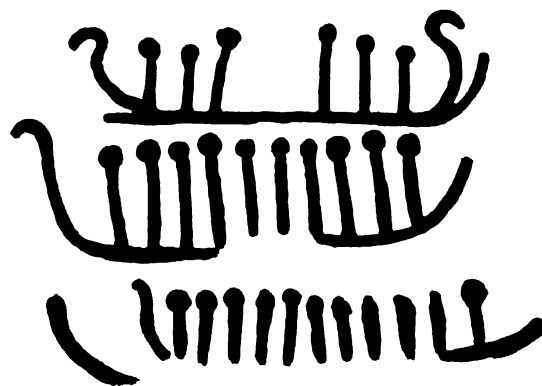

Fig. 7. De tre skibe på helleristningsstenen fra Billehave ved Middelfart i grafisk gengivelse. Her er der tale om sikre skibsbilleder fra bronzealderen, yngre bronzealder, 1100-500 f.Kr. Fotografik F. Kaul.

Fig. 8. Skibsbillede og skåltegn på to af en gravhøjs randsten, fra Vindblæs ved Mariager. Også her er der tale om et sikkert bronzealderbillede, fra ca. 1100 f.Kr. Foto Kaul & Milstreu.

Fig. 9. Et kik udover fladen på en helleristningssten fra Vivebrogård ved Hadsund. Vi ser bl.a. et skibsbillede, hjulkors og skåltegn. Flere af bronzealderens motiver er her samlet. Da stenen blev fundet, tjente den som fundamentsten til en bygning på Vivebrogård. Oprindeligt kan den have været en gravhøjs randsten. Yngre bronzealder, 1100-500 f.Kr. Foto Kaul & Milstreu.

Truehøjgård i Himmerland stammer en mindre sten med to skibe, en mandfigur og fodspor. Den er udstillet på Sydhimmerlands Museum i Hobro. Stenen fra Truehøjgård blev fundet i 1944 i en grav i en gravhøj. Billederne kan dateres til ældre bronzealder, og er formentlig udført mellem 1700 og 1400 f.Kr. Nær Vindblæs ved Mariager findes på en gravhøjs randsten et skibsbillede og nogle få skåltegn. Det blev fundet i 1990 i forbindelse med en restaurering af højen, hvor der blev rensset lidt jord af. Skibet er ret enkelt, så det er svært præcist at datere det, men det skal formentlig placeres ved midten af bronzealderen, omkring 1100 f.Kr. (Fig. 8). Ovre på den anden side af Mariager Fjord, på nordsiden, er der ved Vivebrogård fundet en helleristningssten med et eller to helt enkle skibsbilleder samt skåltegn og mulige menneskefigurer (Fig. 9). Motiverne på denne sten lader sig vanskeligt datere, men de skal efter alt at dømme placeres i yngre bronzealder. Skibsbilleder fra Jylland er således temmelig sjældne, så det ville have lunet godt, om stenen fra Sønder Bjert havde været fra bronzealderen.

Den største koncentration af skibsbilleder fra bronzealderen i Danmark findes på Bornholm, hvor der nu kendes over 150 billeder. Fra det øvrige Danmark er der en markant koncentration i Odsherred og langs Nordsjællands kyst. Langt større koncentrationer af skibsbilleder findes i Sverige og Norge. I Bohuslän ved den svenske vestkyst findes den største mængde af helleristninger fra bronzealderen. I ét sogn, Tanum Sogn, regner man med, at der i alt er blevet indhugget omkring 10000 skibe. Skibet er i de nordiske helleristninger langt det almindeligste figur-

motiv. Man kan undre sig over, hvorfor man i bronzealderen var så vild med at indhugge skibe på klipper og sten. Det er imidlertid ikke kun på sten, at skibene findes. Også på en række bronzegenstande findes skibet, således bl.a. på yngre bronzealders rageknive og halsringe. Ofte er skibene på bronzegenstandene knyttet til solbilleder. Det er derfor nærliggende at tro, at en grund til skibets popularitet er, at det tænkes knyttet til solens færd i religionens og mytternes verden. Skibet blev opfattet som Solskibet. Skibet blev et billede på solens evige færd over himlen om dagen og gennem underverden om natten. Det sikrede solens transport gennem døgnets faser og gennem årtiderne.

MODERNE HELLERISTNINGER – BORNHOLM, BOHUSLÄN, GARDASØEN

De gamle helleristningsfelter har i nogle tilfælde tiltrukket sig opmærksomheden i nyere tid, og der er tæt ved de forhistoriske motiver blevet indhugget nye motiver. Men vi kan her end ikke nærme os betegnelser som forfalskninger. Der er simpelthen tale om indhuggede billeder fra nyere tid, og andet giver disse billeder sig ikke ud for at være. På et helleristningsfelt ved Egeløkkegård nær Allinge på Nordbornholm, der fandtes i 2004, ses i forbindelse med feltets fem skibsbilleder, som dateres til yngre bronzealders senere halvdel, fire cifre og nogle bogstaver. Bogstaverne, hvert med et punktum efter, synes at være I.J.M og tallet er 1892. Vel initialer og årstallet 1892. Bogstaver og tallet står tydeligt, stejlt og relativt dybt indhugget i klippen (Fig. 10). Antagelig har man set skibene i 1892, og de har

inspireret til fornyet aktivitet. Senere er klippen blevet dækket med jord, lidt mødding og bygningsaffald, og først da klippen i efteråret 2004 var blevet ryddet, blev ristningerne, både de gamle og de nye, genfundet.

Fra Nordens rigeste helleristningsområde, Bohuslän i det vestsvenske kystområde, kendes også en række nyere tids helleristninger, som på ingen måde skal regnes for forfalskninger. Det gælder klart nok et billede af et fly fra Tanum Sogn. På et helleristningsfelt ved Slänge, ligeledes i Tanum Sogn, findes lige over et skibsbillede fra bronzealderen en mand med stritører. Han bærer høj hat og har den venstre hånd i vestelommen (Fig. 11). Han skal være indhugget i 1904.

Et godt stykke ude i den vestsvenske skærgård ved Bohuslän's kyst (mellem Göteborg

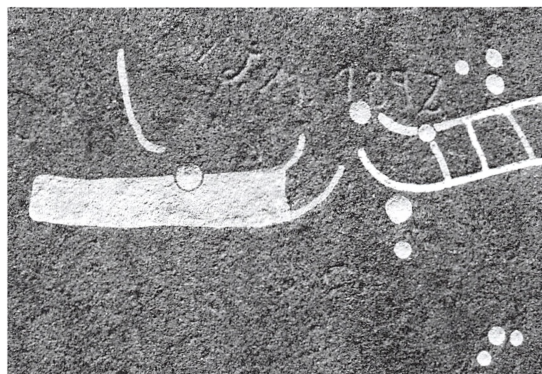

Fig. 10. Over to helt ægte skibsbilleder fra yngre bronzealder (1100-500 f.Kr.) på et helleristningsfelt ved Egeløkkegård nær Allinge på Bornholm ses et sæt initialer og årstallet 1892. Bronzealderens skibsbilleder er opmalet; uopmalet ser man den nyere indhugning. Foto Kaul & Milstreu.

og Oslo), udfør den lille havneby Hamburgsund, findes en lille klippeholm, hvis smalle vige danner en fin naturlig havn. Holmen hedder meget naturligt Hamnholmen. Der er slet ingen forhistoriske ristninger på denne knold – i bronzealderen var den dækket af havet. Til gengæld er der mængder af nyere tids ristninger, især fra 1600-tallet. Det drejer sig om skibsbilleder, initialer, bomærker, våbenskjoldslignende symboler,

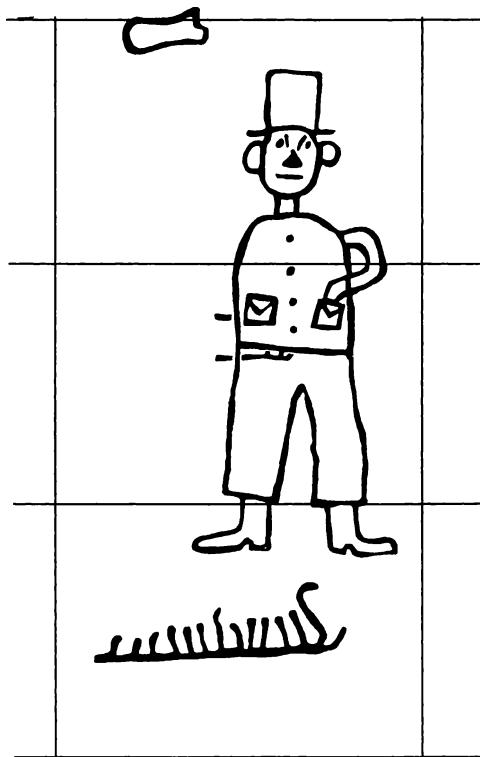

Fig. 11. Moderne helleristning, der gengiver en mand med høj hat, anbragt lige over et skibsbilleder fra bronzealderen, Slänge, Tanum Sogn, Bohuslän, Vestsverige. Efter Milstreu & Prøhl 1999.

stednavne m.m. Ved disse ristninger kan vi se en interessant dansk og jysk forbindelse (Fig. 12). Spændende er det at stå på en holm midt ude i skærgården og læse stednavne som Horsens og Aarhus. Også havnebyen Køge på Sjælland er nævnt. Desuden ser vi stednavnet Søby – det må være Søby på Ærø – en by med stolte maritime traditioner. Grunden til, at der er så mange nyere tids ristninger lige her, midt ude i skærgården, er, at Hamnholmen blev brugt, når handelsskibene på grund af dårligt vejr – hård vestenvind – ikke kunne komme ind i Hamburgsund. Så måtte de ligge i læ ude på Hamnholmen og vente på bedre vejr. I denne ventetid har søfolkene åbenbart kedet sig. Og resultatet blev en række spændende nyere tids helleristninger med deres helt egen kulturhistoriske betydning.

Flere andre steder i Europa findes vigtige helleristningsområder. Det mest betydningsfulde område ligger i de norditalienske Alper. Især dalen Valcamonica nord for Milano myldrer med spændende ristninger. Også ved Gardasøen, ikke langt fra Valcamonica, er der helleristninger, bl.a. nær byen Torri del Benaco ved søens østbred. Nogle billeder kan gå helt tilbage til stenalderen, andre hører formentlig bronzealderen til, og der er også billeder, der kan knyttes til ældre jernalder. Desuden er der billeder, som må være fra middelalderen, og det hele afsluttes med indhugninger fra nyere tid. De gamle billeder på de markante klipper har inspireret til videre brug igennem årtusinder. Flere af de moderne helleristninger er ganske charmerende. Det gælder f.eks. skibsbillederne. Her ser vi sejlskibe og hjuldampere, nogle har et hjul bagpå, som vi bedst kender fra Missis-

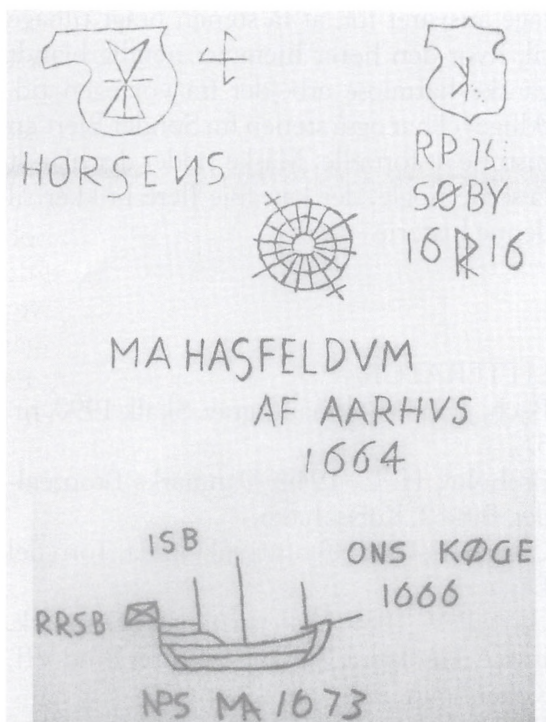

Fig. 12. Nyere tids helleristninger fra Hammholmen udfor Hamburgsund i Bohusläns skærgård, der klart lader sig datere til 1600-tallet e.Kr. Vi ser initialer og våbenskjoldslignende bomærker, årstal og et skib, hvis form passer fint med årstalsangivelserne indhugget i klippen. En række danske kystbyer er nævnt, fra det jyske Horsens og Aarhus. Fotografik efter Länsstyrelsens oplysningsplanche på Hammholmen.

sippi, andre har hjulet på siden (Fig. 13). Hjuldampene fører også sejl. Nogle af skibene fører flere flag. En italiensk historiker forestiller sig derfor, at skibene kunne være gengivelser af festlighederne omkring Italiens selvstændighed i 1861 eller den lidt senere tilføjelse af Veneto-provinsen til Italien

i 1866, hvor der indgik søparader i Middelhavet. Det kan måske være vanskeligt at forestille sig, at skibene indhugget henover nogle af de forhistoriske billeder skulle udtrykke en særlig politisk eller historisk begivenhed. I alle tilfælde viser dette eksempel, at også ved nyere tids helleristninger, hvor vi er ganske tæt på, kan det være vanskeligt at sige helt præcis, hvorfor billederne er blevet skabt.

Fig. 13. Udtegning af motiverne på en del af helleristningsfeltet La Pietra delle Griselle nær Torri del Benaco ved Gardasøen. Vi ser sejlskibe og hjuldampere, der skal dateres til 1800-tallet e.Kr., men der ses også forhistoriske billeder som en rytter og håndtegn. Rytterfiguren skal formentlig dateres til overgangen mellem bronzevalder og jernalder, d.v.s. til århundrederne før eller omkring 500 f.Kr. Måske har håndtegnene samme alder. Efter Gaggia 2002.

AFSLUTNING

Vi har oven for set en række eksempler på helleristningsskibe og helleristninger, som alle har det tilfælles, at de er lavet i nyere tid. Disse billeder indhugget i klipperne har tillige det tilfælles, at de ikke er udført med det formål at skabe egentlige forfalskninger. De er ikke skabt for økonomisk vindings skyld eller for at vinde hæder. De lever så at sige deres eget liv. Man må naturligvis beklage, at nogle af de moderne helleristninger findes på felter med forhistoriske ristninger, hvor de nogle gange, som ved Gardasøen, er indhugget lige oveni de gamle billeder. Nu er helleristningerne fredet og beskyttet, og sådanne handlinger vil i dag være dybt ulovlige. Men de moderne ristninger er der jo, og vi skal ikke forsøge at fjerne dem. De har trods alt deres egen charme, som manden med den høje hat fra Slänge i Bohuslän eller hjuldamerne fra Torri del Benaco ved Gardasøen.

Stenen fra Sønder Bjert må høre til den samme gruppe af helleristninger som disse. Oprindelig er der næppe tænkt på en egentlig forfalskning. Motivet er nok snarest indhugget for sjov. Og her kan man tale om en utvivlsom fordel i forhold til nogle af de øvrige ristninger i denne kategori. Motivet på stenen er nemlig ikke indhugget på en gammel helleristning, og indhugningen har ikke ødelagt eller skæmmet noget. At stenen fra Sønder Bjert så længe i faglitteraturen har stået som en ægte skibshelleristning fra bronzealderen er egentlig fagarkæologernes egen skyld, hvis man overhovedet skal uddele skyld eller bebrejdelser. Så må andre arkæologer, i dette tilfælde undertegnede,

tage ansvaret for, at få stenen bragt tilbage til, hvor den hører hjemme: nemlig blandt ganske harmløse arbejder fra vor egen tid. Alligevel har også stenen fra Sønder Bjert en historie at fortælle. Måske sidder der blandt læserne nogle, der kan føje flere brikker til denne historie.

LITTERATUR

- Bech, J., 1990: Sømandsgrav. Skalk 1990, nr. 5.
- Broholm, H. C., 1944: Danmarks Bronzealder, Bind 2, København.
- Gaggia, F., 2002: Graffiti sul Garda, Torri del Benaco.
- Glob, P. V., 1969: Helleristninger i Danmark, Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter Bind VII, København.
- Kaul, F., 2004: Bronzealderens religion. Studier af den nordiske bronzealderens ikonografi, Nordiske Fortidsminder Serie B, Bind 22, København
- Kaul, F., 2005 a: Den bornholmske flåde. Skalk 2005, nr. 3.
- Kaul, F., 2005 b: Masser af skibe. Bronzealderens skibsbilleder på sten. Nationalmuseets Arbejdsmark 2005.
- Kaul, F., Stoltze, M., Nielsen, F. O. & Milstreu, G., 2005: Helleristninger. Billeder fra Bornholms bronzealder, Rønne (Wormianum).
- Milstreu, G. & Prøhl, H., 1999: Dokumentation och registrering av hållristningar i Tanum, no. 2 Fossum, Tanums Hållristningsmuseum Underslös, Tanumshede.
- Stoltze, M., 2005: Bornholmske billeder. Skalk 2005, nr. 6.